

ОСОБЛИВОСТІ ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ СУДОВО-МЕДИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ВБИВСТВ

FEATURES OF THE APPOINTMENT AND CONDUCT OF A FORENSIC MEDICAL EXAMINATION IN THE INVESTIGATION OF MURDER

Гудков І.І.,
аспірант кафедри криміналістики та судової медицини
Національна академія внутрішніх справ

У статті наголошено, що головним напрямом при розслідуванні вбивств є участь спеціалістів під час слідчих (розшукових) дій (пред'явлення трупа для впізнання, огляд трупа, ексгумація, освідчування та ін.), а також проведення судово-медичної експертизи (живих осіб, трупа, речових доказів), яку обов'язково призначають відносно потерпілого, підозрюваного, у разі встановлення останнього. При призначенні такої експертизи необхідним є врахування слідчої ситуації, що виникла під час розслідування та результатів слідчого експерименту. Головними причинами не призначення такої експертизи є відсутність необхідності з огляду на матеріали кримінального провадження, відсутність необхідних речових доказів для експертизи, а також необхідних медичних спеціалістів.

Судово-медична експертиза є найважливішим і найбільш відповідальним видом експертної діяльності, що потребує з'ясування найрізноманітніших питань, пов'язаних зі смертю людини; характеру, механізму, локалізації, способу і давності слідів утворення; наявності або відсутності недоліків у діях лікаря, а також конкретних причин неправильних дій медичного працівника. Формами участі таких суб'єктів є: процесуальна – участь у проведенні слідчих (розшукових) дій (безпосереднє залучення фахівців у галузі медицини слідчим, прокурором і судом при виконанні процесуальних функцій збирання, дослідження й оцінки доказів; призначення і провадження судових експертиз; непроцесуальна – отримання слідчим консультацій, роз'яснень, проведенні попереднього дослідження (консультативна та довідкова діяльність; попередні дослідження матеріальних об'єктів; результати перевірок за криміналістичними обліками). У більшості випадків у цій категорії кримінальних проваджень слідчі використовують спеціальні знання у процесуальній формі – в рамках проведення судових експертиз та залучення спеціалістів при проведенні окремих слідчих (розшукових) дій.

За процесуальною формою фахівці в галузі медицини при розслідуванні вбивств в основному залучаються для проведення огляду місця події та пред'явлення трупа для впізнання, огляду трупа, ексгумації, освідчування, слідчого експерименту; отримання зразків для експертизи, проведення експертизи (експертизи трупів; потерпілих, підозрюваних та інших осіб; речових доказів).

Ключові слова: вбивство, знання, вміння, навички, спеціальні знання, медицина, спеціаліст, розслідування.

The article emphasizes that the main direction in the investigation of murders is the participation of specialists during investigative (search) actions (presentation of the corpse for identification, examination of the corpse, exhumation, examination, etc.), as well as conducting forensic medical examination (living persons, corpse, material evidence), which must be assigned to the victim, the suspect, in case the latter is established. When appointing such an examination, it is necessary to take into account the investigative situation that arose during the investigation and the results of the investigative experiment. The main reasons for not appointing such an examination are the lack of necessity in view of the materials of the criminal proceedings, the lack of the necessary material evidence for the examination, as well as the necessary medical specialists.

Forensic medical examination is the most important and most responsible type of expert activity, which requires clarification of a wide variety of issues related to the death of a person; the nature, mechanism, localization, method and age of traces of formation; the presence or absence of deficiencies in the doctor's actions, as well as specific reasons for the medical worker's wrong actions. The forms of participation of such subjects are: procedural - participation in the conduct of investigative (search) actions (direct involvement of specialists in the field of medicine by investigators, prosecutors and courts in the performance of procedural functions of collecting, researching and evaluating evidence; appointment and conduct of forensic examinations; non-procedural - obtaining to investigators, consultations, clarifications, conducting preliminary research (consultative and reference activities; preliminary research of material objects; results of checks on forensic records). In most cases, in this category of criminal proceedings, investigators use special knowledge in a procedural form - within the framework of conducting court proceedings examinations and the involvement of specialists in the conduct of individual investigative (search) actions.

According to the procedural form, specialists in the field of medicine during the investigation of murders are mainly involved in conducting an inspection of the scene of the incident and presenting the corpse for identification, examination of the corpse, exhumation, examination, investigative experiment; obtaining samples for examination, carrying out examination (examinations of corpses; victims, suspects and other persons; physical evidence).

Key words: murder, knowledge, skill, skills, special knowledge, medicine, specialist, investigation.

Постановка проблеми. В умовах науково-технічного прогресу, докорінних змін законодавства і правозастосовної практики, теоретичні й праксеологічні основи використання спеціальних знань у новоствореній і багаторівневій структурі правоохоронних органів в Україні набувають особливого значення та потребують комплексного дослідження.

Конституція України своїм пріоритетом, найвищою соціальною цінністю визнала людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку [1]. Водночас, загострення соціально-економічної та політичної ситуації в Україні негативно впливає на стан криміногенної ситуації, яка характеризується суттєвим збільшенням кількості зареєстрованих тяжких та особливо тяжких злочинів, зокрема умисних вбивств (у 2014 р. кількість таких злочинів зросла до 94,7% і дорівнювала 11532, наступні три роки постійно і суттєво зменшувалося і в 2017 р. становило 5180. У 2018–2019 рр. цей показник перебував

на рівні 5500–5600 діянь за рік, у 2021 р. збільшився на 15,4% та становив 6251. Їх відсоток серед усіх посягань проти життя та здоров'я особи у 2014 р. зріс з 8,3% до 18,7%, та далі залишався відносно стабільним, й у 2021 р. склав 14,7% [2]), зумовлюючи необхідність застосування заходів реагування.

Одними із таких заходів є якісне та ефективне розслідування вбивств, що потребує використання спеціальних медичних знань, професійної допомоги фахівців у галузі медицини при проведенні слідчих (розшукових) дій (СРД) та судово-медичної експертизи, а також їх консультативна допомога, що сприятиме ефективному встановленню осіб й доведення їх вини.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Теоретичне підґрунтя статті складають роботи науковців, які вивчали проблеми використання спеціальних медичних знань при розслідуванні тяжких та особливо тяжких злочинів, зокрема І. Г. Гал-

децької, Є. О. Даніч, Л. Г. Дунаєвської, А. В. Іщенко, Є. В. Ковалевської, В. С. Кузьмічова, Є. Д. Лук'янчикова, Б. В. Романюка, В. В. Семенова, А. М. Тимчишина, С. С. Чернявського, Ю. М. Черноус, В. В. Юсупова, В. О. Яремчук та інших.

Вагомий внесок таких учених у розроблення предмету статті є безперечним, однак аналіз вітчизняної криміналістичної та кримінальної процесуальної теорії й практики показує, що в умовах сьогодення вельми актуальним залишається з'ясування особливостей використання спеціальних медичних знань при розслідуванні вбивств, а також призначення й проведення судово-медичної експертизи в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Одним із першочергових завдань кримінального провадження є забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений (ст. 2 Кримінального процесуального кодексу (КПК) України) [3].

Сьогодні, ступінь криміналізації суспільного життя, рівень злочинності, її якісні зміни та воєнні дії зумовлюють необхідність розроблення адекватних заходів протидії з боку правоохоронних органів, а розбудова правової держави потребує приведення засобів протидії злочинності у відповідність до вимог, які висуває суспільство. У таких умовах, питання використання спеціальних знань при розслідуванні вбивств завжди були актуальними в криміналістиці, однак до теперішнього часу залишаються остаточно не дослідженими.

Спеціальні медичні знання відіграють важливу роль у реалізації завдань кримінального судочинства. Їх застосування розширює і поглиблює можливості процесуального доказування, сприяє швидкому і повному розкриттю злочинів, викриттю винних та прийняттю правильних рішень при провадженні у кримінальних справах. Під спеціальними медичними знаннями, які використовують при розслідуванні вбивств слід розуміти знання, притаманні професійній медичній діяльності, що застосовуються при розслідуванні умисного протиправного заповідання смерті іншій людині з метою встановлення обставин медичного характеру для сприяння процесу доказування у кримінальних провадженнях у випадках і порядку, встановлених законом [4]. Головними цілями їх використання під час СРД є сприяння повному і швидкому розслідуванню вбивств; встановлення істини у провадженні (невикористання таких знань або неправильне їх застосування суттєво знижує якість та ефективність досудового слідства, веде до тактичних помилок і прорахунків та прийняття необґрунтованих рішень); дослідження певних об'єктів; отримання необхідних відомостей для встановлення обставин, що мають значення для правильних обґрунтованих рішень; сприяння виявленню, фіксації і вилученню доказів та з'ясуванню питань, що виникають при проведенні СРД.

У розслідуванні вбивств, завжди потрібна участь спеціаліста у галузі судової медицини, а саме судово-медичного експерта, а при неможливості його участі – іншого лікаря для огляду трупа на місці його виявлення (ст. 238 КПК України). Судово-медичний експерт – це не зацікавлена в результатах провадження особа з вищою медичною освітою, кваліфікацією «лікар» із певної спеціальності та навичками професійної діяльності, яка атестована у визначеному законодавством порядку, володіє необхідними медичними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення судово-медичної експертизи та надання висновку з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань, а в разі порушення процесуальних вимог несе відповідальність, передба-

чену законом [5, с. 16]. Формами участі таких суб'єктів є: процесуальна – участь у проведенні СРД (безпосереднє використання їх слідчим, прокурором і судом при виконанні процесуальних функцій збирання, дослідження й оцінки доказів; призначення і провадження судових експертиз; непроцесуальна – отримання слідчим консультацій, роз'яснень, проведенні попереднього дослідження (консультативна та довідкова діяльність; попередні дослідження матеріальних об'єктів; результати перевірок за криміналістичними обліками) [5; 6]. У більшості випадків у цій категорії кримінальних проваджень слідчі використовують спеціальні знання у процесуальній формі – в рамках проведення судових експертиз та залучення спеціалістів при проведенні окремих СРД.

З аналізу ст. 69 і ст. 101 КПК випливає, що судовий експерт – це особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань [3]. На думку, Б. В. Романюк, експерт – це особа, що володіє визначеними спеціальними знаннями, досвідом і навичками і залучається суб'єктом розслідування, коли за його допомогою необхідно провести глибоке, всебічне наукове дослідження й аналіз зібраних матеріалів (об'єктів) для відповідних висновків з обґрунтованими відповідями на питання, що мають значення для прийняття правильного рішення у справі [7, с. 51]. Водночас, нормативний аналіз ст. 69 і ст. 101 КПК України показав, що судовий експерт – це особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань.

Судова експертиза – це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів досудового та судового слідства (ст. 1 Закону України «Про судову експертизу») [8]. Сутність експертизи полягає у проведенні досвідченою особою (експертом) за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду, на основі його спеціальних пізнань самостійного дослідження, необхідного для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, що відображено у висновку експерта. Такий висновок вважається окремим процесуальним джерелом доказів (ч. 2 ст. 84, ст. 101, 102 КПК України). Відтак неприпустимо підмінити експертизу консультацією спеціаліста навіть у тому разі, якщо призначення експертизи не є обов'язковим (випадки, коли слідчий зобов'язаний звернутися до експерта для проведення експертизи закріплені у ч. 2 ст. 242 КПК України) [3; 9, с. 49–50].

Судово-медична експертиза є найважливішим і найбільш відповідальним видом експертної діяльності, що потребує з'ясування найрізноманітніших питань, пов'язаних зі смертю людини, характеру, механізму, локалізації, способу і давності слідів утворення, а також наявності або відсутності недоліків у діях лікаря, конкретних причин неправильних дій медичного працівника [10, с. 136]. Кількість і зміст питань, які цікавлять слідчого, залежать від конкретних обставин вбивства.

Тим більше, у КПК України зазначено вимогу про те, що: зовнішній огляд трупа проводиться за участю

судово-медичного експерта, а коли його неможливо викликати – лікаря (ст. 238 КПК України); ексгумація трупа відбувається в присутності судово-медичного експерта (ст. 239 КПК України) [3].

При огляді трупа на місці події, судово-медичний експерт (лікар) на підставі відповідних посмертних змін у тканинах і органах потерпілого може надати слідчому кваліфіковану допомогу у розв'язанні таких завдань: встановлення факту смерті та часу її настання; виявлення на трупі наявних ушкоджень; встановлення ступеню виявлених трупних явищ і часу настання смерті; визначення первинної пози, її зміни, переміщення трупа, а також висловлення попереднього судження про причину смерті; правильного опису результатів огляду трупа та інших об'єктів у протоколі [11].

Огляд одягу трупа може допомогти встановити об'єктивні дані для з'ясування механізму події. Тому завданням судово-медичного експерта (лікаря) є визначення розташування і характеру ушкоджень, а також вилучення пошкоджених предметів одягу для направлення їх на дослідження в лабораторних умовах. Ступінь деталізації огляду одягу залежить від характеру й особливостей справи, що розслідується. Значна увага повинна приділятися пошуку на одязі пошкоджень, різних забруднень і мікрочастинок, наприклад, при проведенні огляду одягу потерпілої у справах про звалтування з наступним вбивством.

Крім цього на місці події у багатьох випадках залишаються сліди крові та інші виділення організму. Правильна їх оцінка спеціалістом – медичним працівником допомагає змодельовувати деякі обставини та обставинку цієї події. За слідами крові спеціаліст – медичний працівник може дати пояснення слідчому щодо місця вчинення кримінального правопорушення, переміщення тіла потерпілого, розташування його в момент нанесення тілесних пошкоджень тощо. На місці події спеціалістом можуть бути виявлені відбитки рук чи ніг з кров'ю, волосся, частинки слини, речовини біологічного походження тощо. Залежно від характеру кримінального правопорушення слідчий вирішує, якою спеціальністю повинен володіти лікар [6, с. 47]. Наприклад, при огляді місця події ймовірного вчинення вбивства, коли відсутній труп потерпілого, слідчий виявив на предметах плями червоного кольору. Щоб бути впевненим, що це кров, слідчий повинен залучити експерта, та дати завдання зробити аналіз на визначення видової приналежності крові або дізнатись чи є плями червоного кольору кров'ю, та кому вони належать (людині або тварині). Видова належність крові встановлюється за допомогою реакції преципітації. У даному методі використовується витяжка з плями (білки крові – антигени) і преципітуюча сироватка (антитіла), здатна реагувати з білком людини або певної тварини. Експерт встановлює, з якою із введених в реакцію сироваток утворюється преципітат, і на підставі цього визначає видову належність крові в плямі. Реакція преципітації дуже чутлива та залежить від стану білків крові, головним чином їх розчинності. Порушення правил поводження з речовими доказами, зокрема сушка їх при високій температурі, може призвести до переходу білків крові в нерозчинний стан, що перешкоджає встановленню їх виду. А ось питання, що можуть бути поставлені на вирішення експерту, бажано узгоджувати з відповідним фахівцем, що дозволить правильно обрати відділення бюро судово-медичної експертизи, експертам якого буде призначено виконання досліджень, і врахувати можливості найбільш повного і якісного дослідження експертних зразків. В якості такого фахівця слідчий як раз і буде залучати спеціаліста – медичного працівника, який в наведеній вище ситуації на підставі власних спеціальних медичних знань правильно дослідить речові докази або предмети, на яких виявлені сліди крові [5, с. 117–118].

При огляді місця вчинення вбивств сексуального характеру, які є одними із тяжких видів злочинів проти життя та здоров'я особи, за допомогою судово-медичних та біологічних досліджень можна встановити наявність таких виділень як слина, що може локалізуватися в місцях укусів жертви, пльовків на жертву, на губах та обличчі при поцілунках тощо; піт може виявлятися на одязі трупа, іноді потожирова речовина є слідують утворюючою в слідах нашарувань пальців і долонь рук злочинця; сеча та кал злочинця можуть бути як на трупі, так і його одязі, що свідчить про глум над трупом. Судово-медичні та біологічні дослідження цих об'єктів можуть встановити певний вид виділень, групову та статеву належність.

Сліди укусів зубами, які нерідко виявляють на тілі жертв убивств сексуального характеру, дозволяють в окремих випадках ідентифікувати злочинця. Вони часто локалізуються на ділянці обличчя, шиї, грудей, статевих органів та стегон. Наявність та локалізація слідів укусів допомагає встановити злочинця за подібними слідами, залишеними ним на інших жертвах, або ж припустити, що попередні сексуальні вбивства вчинені цим же злочинцем [6, с. 68–69; 12, с. 85].

До числа СРД, які потребують обов'язкової участі судово-медичного експерта, належить ексгумація. Підставою для ексгумації слугують отримані нові фактичні дані, що вказують на насильницьку смерть похованого. Ними може бути явка з повинною особи, яка вчинила вбивство, показання обвинувачених, засуджених, оперативно-розшукова інформація про факт вчинення вбивства. Це також стосується випадків, коли вбивство було замасковано під самогубство, природну, випадкову смерть тощо. Необхідність ексгумації може виникати у таких випадках: коли труп перед похованням не піддавався судово-медичній експертизі, або коли вона була проведена, але її висновки викликають сумнів; якщо труп досліджувався судово-медичним експертом, проте окремі положення наданого висновку суперечать матеріалам слідства і викликають сумніви; коли у слідчого виникли нові запитання, на які можна відповісти лише після додаткового дослідження трупа. Крім того, ексгумація застосовується: 1) з метою пред'явлення трупа для впізнання (коли це можливо); 2) коли це обумовлено обставинами розслідуваного кримінального правопорушення (наприклад, для вилучення одягу, що знаходиться на трупі, а також інших предметів, що можуть бути речовими доказами); 3) для ідентифікації трупа – одержання зразків слідів пальців рук, ніг, волосся, крові, м'язової тканини тощо [5, с. 167].

Питання, що ставляться на вирішення експерту, повинні бути наперед продумані, опрацьовані, стосуватися обставин кримінального провадження, сформульовані відповідно до вимог кримінального процесу, криміналістики та на рівні сучасного стану тієї галузі, на підставі даних якої будуть вирішуватися питання, бути визначеними, короткими, мати логічну послідовність, характеризуватися повнотою та мати комплексний характер [13, с. 166].

Висновок експерта є самостійним джерелом доказів у кримінальному провадженні, а інколи, і єдиним джерелом доказів, що істотно підвищує відповідальність експертів за надання об'єктивного і науково-обґрунтованого висновку з питань, що відносяться до їхньої компетенції. Результати судової експертизи фіксуються відповідно до встановленого законом процесуального порядку і оформляються відповідно до вимог ст. ст. 101, 102 КПК України [3].

Висновки. Таким чином, слідчий може використовувати набуті під час навчання знання з основ медицини лише для правильної та ефективної організації проведення СРД, та відповідно не може підмінювати собою спеціаліста або експерта як учасників кримінального провадження, а також несе передбачену законом відповідальність за належну організацію процесу отримання

об'єктивної інформації та доказів у кримінальному провадженні. У складних випадках, коли для формулювання питань необхідні спеціальні знання і слідчий відчуває певні труднощі, процесуально вірним є залучення до підготовки запитань судово-медичного експерта, який буде проводити експертизу.

Судово-медична експертиза є найважливішим і найбільш відповідальним видом експертної діяльності, що потребує з'ясування найрізноманітніших питань, пов'язаних зі смертю людини; характеру, механізму, локалізації, способу і давності слідів утворення; наявності або відсутності недоліків у діях лікаря, а також конкретних причин неправильних дій медичного працівника. Формами участі таких суб'єктів є: процесуальна – участь у проведенні слідчих (розшукових) дій (безпосереднє залучення фахівців у галузі медицини слідчим, прокурором і судом при виконанні процесуальних функцій

збирання, дослідження й оцінки доказів; призначення і провадження судових експертиз; непроцесуальна – отримання слідчим консультацій, роз'яснень, проведенні попереднього дослідження (консультативна та довідкова діяльність; попередні дослідження матеріальних об'єктів; результати перевірок за криміналістичними обліками). У більшості випадків у цій категорії кримінальних проваджень слідчі використовують спеціальні знання у процесуальній формі – в рамках проведення судових експертиз та залучення спеціалістів при проведенні окремих СРД.

За процесуальною формою фахівці в галузі медицини при розслідуванні вбивств в основному залучаються для проведення огляду місця події та пред'явлення трупа для впізнання, огляду трупа, ексгумації, освідування, слідчого експерименту; отримання зразків для експертизи, проведення експертизи (експертизи трупів; потерпілих, підозрюваних та інших осіб; речових доказів).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України: Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора України*. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон від 13.04.2012 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
4. Гудков І. І. Спеціальні медичні знання у методиці розслідування вбивств: поняття та зміст. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 467–471. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2023/110.pdf.
5. Ковалевська Є. В. Використання спеціальних медичних знань під час розслідування злочинів: дис... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2018. 298 с.
6. Галдецька І. Г. Правові та наукові основи використання спеціальних медичних знань при розслідуванні злочинів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2011. 231 с.
7. Романюк Б. В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2002. 222 с.
8. Про судову експертизу : Закон від 25.02.1994 р. № 4038-XII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ru/4038-12>.
9. Щербаківський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні: монографія. Харків, 2015. 560 с.
10. Соколов О. В., Азаров Ю. Г., Михайличенко Б. В. Судова медицина : курс лекцій. Київ : Паливода А. В., 2007. 244 с.
11. Тимчишин А. М. Спеціальні знання у кримінальному процесі України : монографія. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. 362 с.
12. Ціркаль В. В. Деякі питання взаємодії слідчого і судово-медичного експерта при зовнішньому огляді трупа на місці його виявлення. *Проблеми правознавства*. Київ : Либідь, 1992. Вип. 53. С. 84–89.
13. Науково-практичний коментар кримінального процесуального кодексу України / за заг. ред. В. Т. Маляренка, В. Г. Гончаренка. Київ : «Форум», 2003. 938 с.